
met argusogen. Toch respecteerden zij de uitspraak, omdat ze de geschillen binnen de perken terugbracht.⁴⁷ Ook Wisse moet zich door deze pacificatie bevredigd hebben gevoeld. In zowel zijn *Handleiding* als *De plaatselijke vereeniging der Gereformeerde Kerken* drukte hij zich relativerend en verzoeningsgezind uit. Over de meeste concrete omstreden punten hield hij zich in de *Handleiding* op de vlakte, de omstreden terminologie vermeed hij: nergens noemde hij de rechtvaardiging of wedergeboorte van eeuwigheid, supralapsarisme, veronderstelde wedergeboorte of sluimerende wedergeboorte. Wisse was zeker niet minder strijdbaar dan mensen als Bos en Lindeboom, maar anders dan bij hen zat de leer van de veronderstelde wedergeboorte hem niet zo hoog dat hij zich dáárvoor in het strijdperk begaf. Hij hechtte meer waarde aan de strijd voor binnenkerkelijke eenheid, en in plaats van Kuyper hard te vallen over zijn theologische afwijkingen verving hij hem graag bij politieke debatavonden.

In later jaren veranderde er weinig in Wisses opstelling. Vermeldenswaardig is dat hij zich in 1914 sterk maakte voor uitbreiding van de belijdenisgeschriften, met een actuele spits contra theosofie, spiritisme, Christian Science, boeddhisme etc. Mochten de kerken daar niet rijp voor zijn, dan moesten ze rijp worden gemaakt, poneerde hij strijdvaardig. 'In onze kerken is 't gevaar werkelijk niet denkbeeldig, dat men weer in onderlinge haarkloverijen, en gekibbel over allerlei ondergeschikte of reeds lang uitgestreden punten, zijn energie gaat uitpunten. Er moet een frissche wind gaan waaïen.' Wisse maakte deze opmerking ruimschoots na de verdieping in zijn geloofsleven waaraan hij 'bijzondere invloed' op zijn kerkelijke houding toeschreef,⁴⁸ maar er blijkt ook al geen grote bezorgdheid over het geestelijk klimaat in de Gereformeerde Kerken uit. Van een al 22 jaar durende werkelijk grote moeite met de leer van de veronderstelde wedergeboorte is in Wisses publieke leven niets terug te vinden, integendeel.

⁴⁷ Dam e.a., *Rondom* "1905", 108-110.

⁴⁸ *De Stichtsche Courant* 31 januari 1914. Over de tweede bekerings: Wisse, *Memoires*, 60; De Rijke, *Wisse*, 43, 55v.

⁴⁹ J. Schipper, *Ik zal mijn hand tot de kleinen wenden. Uit het leven van ds. W. den Hengst* (Houten 1994) 18-20.

Derde peilmoment: beoordeling van het vertrek van ds. W. den Hengst (1914)

De derde voor Wisse bezwarende actie die uit zijn verleden werd opgediept was zijn beoordeling van de uittreding uit de Gereformeerde Kerken van ds. W. den Hengst (1859-1927) te Veenendaal, die in juni 1913 naar de Gereformeerde Gemeenten overging. Deze beoordeling is des te interessanter omdat er tussen Wisse en Den Hengst diverse overeenkomsten zijn. Beiden ijverden in de beginfase van hun predikantschap voor de plaatselijke ineensmelting van A- en B-gemeenten.⁴⁹ Beiden waren sinds jaar en dag predikant in de Gereformeerde Kerken, respectievelijk 22 en 20 jaar. Beiden hadden eerder in ieder geval geen zwaarwegende moeite met Kuy-